

אסטרטגיית הנשק הלא קונוונציונלי של צדאם חוסיין

את הנשק הלא קונוונציונלי שייצר ואגר התכוון צדאם חוסיין לא יצא לאור רק לצורכי הרתעה, אלא גם כדי לעצב מחדש את מפת המזרח התיכון. מהתבטאויותיו על מלחמת המפרץ ומההוראות המפורשות שנתן למפקדי הטילים שלו במהלך המלחמה של 1991, מנהיג חסרת מעצרים, שמוכן היה לעשות שימוש בארסנל הכימי והביולוגי שברשותו גם כמחיר החרפתה של ארצו. אם יתאפשר לו להפוך למעצמה גרעינית, הוא יכניס את המזרח התיכון לעידן של חוסר יציבות פירוני - מצב העלול להידרדר במהירות ולצאת סמלית שליטה.

פרופ' אמציה ברעם

מבוא: ראשית התוכנית הגרעינית הצבאית בעיראק ומניעיה

בנובמבר או בדצמבר 1971 הוזמן הפיזיקאי ד"ר ח'דיר חמזה לפגישה עם שני האנשים שהנהיגו את "הוועדה העיראקית לאנרגיה אטומית", ד"ר מיסר אל-מלאח וד"ר הושאם שריף - שניהם בוגרי אוניברסיטאות אמריקניות וחברים ותיקים במפלגת הבעת' השלטת בעיראק. השניים הסבירו לד"ר ח'דיר חמזה, שתקציב "המועצה" מוגבל מאוד, וכך יישאר, כל עוד לא יצליחו המדענים למשוך את תשומת ליבו של צדאם חוסיין, שהיה אז עדיין סגן נשיא, אך כבר נחשב לאיש החזק של המשטר.

הדרך היחידה למשוך את תשומת ליבו של האיש החזק בבגדאד הייתה, לדעתם, לשכנעו ש"הוועדה לאנרגיה אטומית" רוצה ומסוגלת לעלות על מסלול צבאי: תחילה לרכוש "מחזור דלק גרעיני" אזורי ואחר כך לעלות דרגה ולפתוח ב"תוכנית מלאה לבניית כלי נשק גרעיניים". ד"ר ח'דיר חמזה מספר כי זמן מה אחר כך הגיע למסקנה ש"ככל הנראה היה זה צדאם שיזם את התוכנית הזאת". מסקנה זו זכתה לאישוש כאשר כבר מ-1972 עברו כל

הדיווחים על התקדמות העבודה היישר לארמון הנשיאות - למשרדו של צדאם - ולא, כפי שנדרש על-פי הפרוטוקול, למשרדו של השר להשכלה גבוהה, שהיה להלכה האחראי לכל פעולות "הוועדה לאנרגיה אטומית".

ב-1973 הועברה "הוועדה" מהמשרד להשכלה גבוהה למשרדו של צדאם, אך בלי שניתן לדבר פרסום כלשהו. בספטמבר 1973 השתתפו מדעני הגרעין של עיראק, ובהם חמזה בכנס השנתי של הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית, וזו הייתה תחילתה של ידידות מופלאה, שהעניקה לעיראק תנופה אדירה במאמציה לפתח נשק גרעיני.¹ מאוחר יותר הגישה גם ארצות-הברית סיוע מוזר מאוד למאמצי עיראק לייצר פצצה גרעינית.²

מדוע דווקא בשלהי 1971 הגיעה הנהגת עיראק (למעשה רק צדאם חוסיין. ד"ר חמזה סבור שהנשיא בכר לא היה מעורב) למסקנה שעיראק זקוקה לנשק גרעיני? ההסבר לכך הוא כפול: קודם כול, עד ראשית 1971 לא הייתה לצדאם ההשפעה הנדרשת לקבלת החלטה כזאת, והוא לא שלט בתקציבים בהיקף הנדרש. אך במהלך 1970 הצליח סגן הנשיא הצעיר לסלק מהשלטון את שני יריביו הגדולים: חרדאן עבד אל-ע'פאר א-תכריתי וצאלח מהדי עמאש, שני גנרלים מעוטרים ורבי יוקרה. עם סילוקם הפך צדאם לאיש החזק בבגדאד ויכול היה להגשים את משאת ליבו.

ראש המרכז היהודי-ערבי והמכון לחקר המזרח התיכון באוניברסיטת חיפה

המשטר; שנית, ב-1975 הוא החליט כי עד שירווח אין מנוס מוויתורים טריטוריאליים מפליגים לאיראנים בתמורה להפסקת התמיכה במרד הכורדי (ששכך מאז ההסכם העיראקי עם המולא מוצטפא אל-ברזאני במארס 1970, אך הגחלים היו רוחשות עדיין). ולבסוף – ומה שחשוב ביותר במבט לטווח הארוך – הוא החל לתכנן את הפיכתה של עיראק למעצמה גרעינית. ככל הנראה הייתה המגמה בעיקרה הגנתית: רק כך יכולה הייתה עיראק לפצות את עצמה על חוסר תמיכה ערבית וסובייטית מול העליונות של האויב האיראני. לדבריו של ד"ר חמזה מדובר היה במאמץ שאמור היה להימשך 20 שנה. זהו טווח ארוך, אך לא ארוך מדי: ב-1971 היה צדאם רק בן 34.

ייתכן מאוד שצדאם גם חשש ממאמץ גרעיני של השאה האיראני והחליט להקדימו. צדאם הקפיד על סודיות מוחלטת, וכשבשנת 1973 דלף מידע על תוכניתה הגרעינית הצבאית של עיראק לסניף המפלגה בלונדון וממנו למודיעין הבריטי, פיטר צדאם את שני הממונים: מלאח ושריף. במקומם בא ד"ר ח'אלד אבראהים סעיד, שחזר לעיראק מאירופה עם דוקטורט בפיזיקה של המצב המוצק והיה גם איש מפלגה בכיר. משנה זו זכה מרכז המחקר הגרעיני בתוויית'ה – ובעיקר "בניין 9" שבו נעשה עיקר המחקר – להקצבות כספיות נדיבות מאוד. (הבניין הושלם ב-1974).

ב-1973 נשלח גם ד"ר חמזה לארה"ב עם תקציב מדהים לאותה תקופה – 3.5 מיליון דולר – כדי שיערוך מסע קניות, והוא חזר עם כל טוב. מאותו שלב שוב לא נדרש שום אישור משר ממשלה כלשהו; הכול נעשה באישורו של צדאם.

ב-1976 קיבלו את האחריות המקצועית ד"ר חוסיין שהרסתאני (על החלק הכימי של הפיתוח) וד"ר ג'עפר ג'עפר (על החלק הגרעיני-פיזיקלי). עם זאת ההתקדמות הייתה איטית ביותר. רק באמצע 1979, כשצדאם נעשה נשיא, ניתנה דחיפה נוספת לפרויקט.⁴ באותה עת הייתה עיראק שוב בעימות עם איראן – הפעם תחת הנהגתו של חומייני – אך גם חלומות הגדולה של צדאם עלו מדרגה.

באותו שלב נקראו המדענים ל"שיחות מוטיבציה". חוסיין שהרסתאני, שיעי עם קשרים טובים באיראן, סירב לשתף פעולה. הוא נאסר בדצמבר 1979 ועונה על מנת "לרכו".

את ההחלטה לצאת למלחמה נגד איראן קיבל צדאם לבדו, בלי

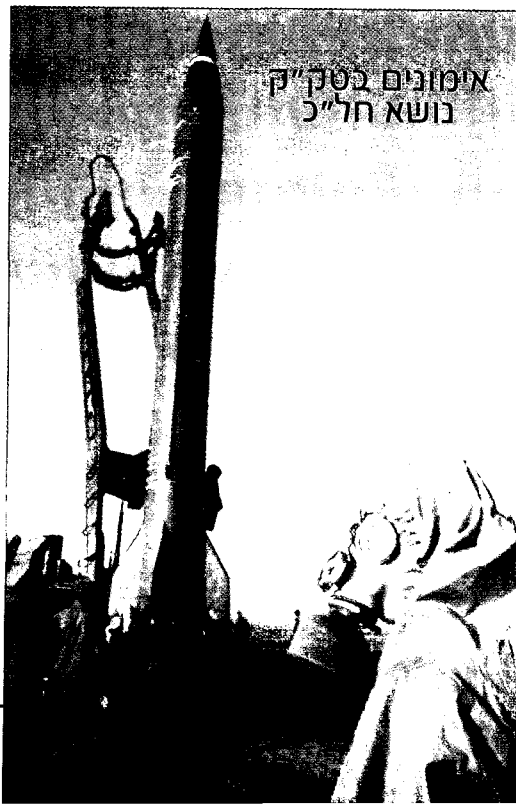
שנית, בנובמבר 1971 תפסה איראן את שלושת האיים האסטרטגיים בפתח המפרץ הפרסי: טנב הקטן, טנב הגדול ואבו מוסא. הבריטים עצמו עין, משום שראו בכך פיצוי לשאה הפרסי על כך שיימנע מניסיון לספח בכוח את בחריין (דרישה איראנית ותיקה). נסיכויות המפרץ קיבלו זאת באי-רצון, אך לא רצו להתעמת עם השכנה האדירה.

רק עיראק נזעקה, כיוון שהאיים האלה חולשים על המוצא היחיד שעומד לרשותה אל האוקיינוסים. זכור היו איראן ועיראק החל מאביב 1969 במצב של עימות, שכלל גם תקריות אש, בשל סכסוך על הריבונות בשט אל-ערב, וכיבוש האיים נתפס בבגדאד כחלק ממצור איראני. משטר הבעת' פנה לכל מדינות ערב לסיוע, אך נענה בקול ענות חלושה. אנואר א-סאדאת, שלא שכח את התמיכה העיראקית בהפיכה הקומוניסטית בח'רטום במאי 1971 נגד בעל בריתו, גנרל נומיירי, אף שלח ברכות לשאה. רק משטר הבעת' בדמשק, האויב הקשה ביותר של בגדאד מלבד השאה, פירסם הודעת תמיכה בעיראק וגינוי לאיראן.

מהתקשורת העיראקית בחודשים נובמבר-דצמבר 1971 עולות תחושות של זעם אין-אונים ושל בדידות קשה.³ תחושה זו התעצמה עוד יותר משום שהתברר כי כשלו כל ניסיונותיה של בגדאד להפיל את משטר הבעת' בדמשק, לערער את משטרו של המלך חוסיין בעמאן ולהביא למהפכות בעת'יות או פרו בעת'יות במונרכיות של המפרץ. אפילו תמיכתה בהפיכה הקומוניסטית בח'רטום לא הניבה לבגדאד את הפירות המקווים. בגדאד הייתה מבודדת ושנואה בעולם הערבי יותר מכל בירה אחרת, והסכסוך על השט אל-ערב עם איראן היה רק בראשיתו. גרוע מזאת: איראן הייתה בת חסותה של ארצות-הברית, בעוד שהיחסים בין בגדאד למוסקבה היו מתוחים מאוד, משום שצדאם חוסיין רדף את הקומוניסטים. עיראק נותרה ללא כל עורף אסטרטגי, שכן ברור היה ששום מדינה ערבית לא תיחלץ לעזרתה, ושאפילו הסובייטים יהססו לעשות זאת. גם הפיכה פרו עיראקית במדינה ערבית כלשהי לא נראתה באופק.

תרופתו של צדאם לנחיתות האסטרטגית המסוכנת שלו ושל משטרו מול איראן של השאה הייתה משולשת: ראשית, שיפור יחסים מהיר עם ברית-המועצות, שכלל הענקת מחילה לאותם קומוניסטים שנשארו עדיין בחיים ושביטת נשק ביניהם לבין

אחיו של צדאם: "על מנת להתוות מחדש את מפת המזרח התיכון דרוש לעיראק מחסן נשק גרעיני"

אימונים בטנק "ק" נושא חל"כ

התמונה: א. ח'אלד אבראהים סעיד

להתייעץ עם איש, באפריל 1980.⁵ שבועות אחדים לפני המתקפה העיראקית, בקיץ 1980, נפגש ברזאן תכריתי, אחיו למחצה של צדאם, עם שהרסתאני בבית הסוהר. בשיחה הציג ברזאן בפני שהרסתאני את חזון "המזרח התיכון החדש" שלו ושל אחיו הבכור: "אנו רוצים יד חזקה על מנת להתוות מחדש את מפת המזרח התיכון, ולשם כך דרוש לעיראק מחסן נשק גרעיני", אמר. ברזאן לא אמר כיצד תיראה המפה המזרח תיכונית החדשה על-פי חזונו של צדאם, אך לשהרסתאני לא היה ספק שכוונתו הייתה להתפשטות טריטוריאלית.⁶

החוליה הראשונה כבר הייתה במקומה – הכור הגרעיני בן 40 המגוואט, שעל הקמתו הוחלט כבר ב-1973. בסוף התהליך הייתה הכוונה "לנצל את הידע ואת התשתית שיייווצרו לייצור פלוטוניום בדרגת זיקוק המתאימה לנשק גרעיני".⁷

לאחר השמדת הכור הגרעיני "תמוז" (או "אוסיראק") מתוצרת צרפת על-ידי ישראל ביוני 1981 פנתה עיראק לפיתוח דרכים חדשות לייצור נשק גרעיני. היא זנחה את הפלוטוניום ועברה לזיקוק אורניום 235 בעיקר בשתי שיטות: קלויטרונים Electromagnetic Isotopic Separation - EMIS) והעשרה באמצעות דיפוזיה של גזים. הקלויטרונים נחקרו ונבנו באותו בניין שבו ביקרה אחת לכמה חודשים הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית, אך אנשיה הגבילו תמיד את בדיקותיהם למקומות שפתחו בפניהם העיראקים ולא ניסו להיכנס לאולמות אחרים.⁸

ראשיתה של האסטרטגיה הלא קונוונציונלית של עיראק

שבועיים לאחר הפצצת הכור הגרעיני ולאחר נאומו של ראש ממשלת ישראל,

מנחם בגין, שבו הודיע כי ישראל לא תוכל לאפשר לארץ ערבית כלשהי לייצר נשק גרעיני, באה תשובה עיראק בנאום של צדאם בפני שרי ממשלתו בישיבה מיוחדת. השהיית הנאום לתקופה כה ארוכה והפורום שבו נאמרו הדברים מרמזים על מידה רבה של שיקול דעת. יש לזכור כי הנאום נישא כשנתיים לפני שהיו לעיראק כלי נשק כימיים ושבע שנים לפני שעמדו לרשותה טילים לטווח בינוני במספר ובאיכות שיאפשרו שימוש אסטרטגי. לייצור פצצות גרעיניות, ובוודאי שלייצור ראשי-נפץ גרעיניים, נדרשו לפחות עוד 10 שנים.

בנאומו קרא צדאם לכל האומות המתנגדות לשעבודן של אומות על-ידי אומות אחרות והמחויבות "לביטחון ולשלום" לסייע לערבים להשיג נשק גרעיני. רק כך – קבע – ייווצר "מאזן אימה", ורק כך תימנע סחיטה גרעינית ישראלית של הערבים. ללא נשק גרעיני ברשות הערבים –

טען צדאם – תכפה עליהם ישראל לא רק נסיגה מטריטוריות, אלא גם שינויים במערכת החינוך והתרבות על-ידי איום גרעיני. ישראל – הוא הוסיף ואמר – אפילו תכריח את הערבים לשנות את כתבי הקודש שלהם, כך שיציגו את היהודים באור חיובי ויותר ותמנע מהם כל קדמה מדעית. רק נשק גרעיני לערבים ייצור את שיווי המשקל הרצוי ויציב את הזירה, כפי שקרה ביחסי מזרח-מערב.

צדאם דיבר על פצצה ערבית, אך ניתן היה להבין מדבריו, כי עיראק כבר מצויה ברמה מדעית כזאת, שיש ביכולתה לעסוק בנשק כזה. הוא גם רמז שהמאמץ הגרעיני יימשך באומרו שמעתה צריכים "הטכנאים" לדעת שגם עליהם האחריות להגנת עמם בעיראק ובעולם הערבי. האומה, לדבריו, תמשיך "להסתער קדימה לקראת מטרותיה" המדעיות והטכנולוגיות. "מה שהם הרסו היום, אנו מסוגלים לרכוש מחר... עד שלא יוכלו עוד להרוס את בסיס הציוויליזציה שלנו... אנו תמיד הופכים כל לקח לפרוגרמה... שתוסיף לגדולתה של עיראק בשירות האומה הערבית".

אי אפשר להבין דברים אלה אחרת מאשר הבטחה לבנות למען עיראק מחסן נשק גרעיני, שישראל לא תוכל להשמידו, ולהשתמש בו גם על מנת להנהיג את העולם הערבי. צדאם גם הודה שבראשית 1979 פנה "למדינות ידידותיות" בבקשה שיעמידו לרשות עיראק כלי נשק, "שיגרמו לישראל להסס" בטרם תתקוף את הכור העיראקי, אך הבקשה נענתה בשלילה.⁹ אין שום ספק שצדאם התכוון לטילים לטווח בינוני. מה שנמנע ממנו ב-1981 הוא הגשים עשר שנים מאוחר יותר: באפריל 1990 הוא איים כי "ישרוף את מחצית ישראל", אם זו תכה במתקנים עיראקיים, ובינואר 1991 שילח עשרות טילים – אם כי לא כתגמול על פעולה ישראלית, אלא כחלק מתפיסה אסטרטגית רחבה יותר. יחד עם זאת יש לזכור שב-1981 הייתה עיראק בעיצומה של מלחמה

קשה נגד איראן, ואפשר לשער שצדאם חשב על נשק גרעיני גם בהקשר (ואולי בעיקר בהקשר) העיראקי-איראני. בנאומו הציע איפוא צדאם לעולם (ולישראל) לשעתק את אסטרטגיית "ההשמדה ההדדית המובטחת" (MAD - Mutual Assured Destruction) שנתקיימה באותה עת בין מעצמות העל ולהעבירה למזרח התיכון, אף שהודה באותו נאום, כי אין כל אפשרות שהערבים יקבלו את ישראל כחברה בקהילה המזרח תיכונית בשל אופיה התוקפני והמתפשט. "בלי שים לב לכוונותיה של עיראק", הצהיר, על המעצמות להעביר לידיה (או "לידי הערבים", כלשונו) מחסן נשק גרעיני. ניתן להסיק מדבריו שמאזן האימה הגרעיני הוא מערכת אסטרטגית כה יציבה, עד כי גם אם עיראק רוצה בהשמדת ישראל, היא תימנע מכך בשל הסיכון הכרוך בכך, כשם שישראל תימנע – מאותה סיבה – מניסיונות התפשטות וסחיטה גרעינית.

היה לטעות בכך שתגובה עיראקית קשה – בלי ספק שימוש בטילים נושאי ראשי-נפץ כימיים, שנזכרו קודם לכן בנאום – תבוא רק אם ישראל תתקיף את עיראק עצמה.

האזהרה העיראקית באה – כמעט בוודאות – כתוצאה מחששות עיראקיים שישראל תתקוף.¹³ מתקן הקליטורונים נחנך כשישה שבועות קודם לכן בטרמיה.¹⁴ אין זה ברור מה הביא את העיראקים להערכה שהתקפה ישראלית ממשמשת ובאה, אך לחמזה ולמרואינים אחרים לא היה ספק שישראל עמדה לתקוף שוב.

תגובתה של ממשלת ישראל בהנהגתו של יצחק שמיר הייתה זהירה מאוד. אומנם נשק כימי אינו שקול כנגד נשק גרעיני, אך לא הייתה ודאות שאין לעיראק ראשי-נפץ ביולוגיים: ההגדרה "נשרוף" יכולה הייתה להתפרש גם כזיהום בקטרילוגי, למשל באנטרקס (גחלת), שמזהם שטחים נרחבים למשך שנים רבות.¹⁵ ישראל הייתה ערה, כמובן, לשימוש שנעשה בנשק כימי במלחמת עיראק-איראן, אם כי יש לזכור שלאיראן לא הייתה תשובה לנשק זה, בה בשעה של ישראל היו מספר תשובות.

עם זאת לא הייתה ישראל ערה עד כמה הרחיקו העיראקים בתכנון השימוש האסטרטגי בחל"כ. לדברי גנרל שני כוכבים (ליוואא) ופיק סאמראאי, שהיה לזמן קצר ראש המודיעין הצבאי בפועל, תיכנן צדאם לכפות על איראן לסיים את המלחמה – אם זו תתקש להמשיך בה – באמצעות הפצצת טהראן בפצצות ובטילים כימיים. כדי שהאבדות יהיו מקסימליות,

תוכנן להנחית הפצצה כבדה קונוונציונלית לפני ההפצצה הכימית. הפצצה כזאת – העריכו העיראקים – תנפץ את הזגוגיות בכל העיר, ואז יוכל הגז לחדור לבתים ללא שום קושי.¹⁶

אך גם בלי לדעת על התכנון הזה נראה שחששו בישראל כי נשיא עיראק עלול לתת פקודה ללחוץ על ההדק מתוך בהלה, ונעשה הכול כדי לשדר לצד העיראקי שאין כל תוכנית מתקפה.

צדאם השיג איפוא את שלו: אם אכן תיכננה ישראל פעולה כלשהי, הפעולה בוטלה, וגם אם לא תיכננה פעולה כזאת, ניתן היה לטעון כי ישראל ביטלה פעולה מתוכננת בעקבות האיום העיראקי. ואכן, מראיון עם כתב אירופי ששהה אז בבגדאד עולה שהקצונה העיראקית, שמעולם לא העריכה במיוחד את צדאם למרות דרגות הפילדמרשל שלו (הוא מעולם לא שירת בצבא), הייתה מלאת התפעלות: במחי יד (או ליתר דיוק בהבל פה) יצר, לדעתם, צדאם מצב של

המנהיג העיראקי התעלם מחמישה הבדלים בין שתי המערכות: המעצמתית והמזרח תיכונית.

1. למעצמות מעולם לא הייתה מחויבות פוליטית-אידיאולוגית להשמדת המדינה היריבה, רק לשינוי המשטר הפנימי בה. צדאם עצמו הצהיר חודשים אחדים קודם לכן: "כעריבים בכל מקום וכאן בעיראק עלינו להיות נחושים שלא להיות מובסים על-ידי האויב הציוני הגזלן, וליצור את כל התנאים והדרישות לשם ניצחון על האויב כדי להשיב את ארצנו הקדושה בפלסטין... האויב הציוני עלול אפילו להשתמש בפצצות גרעיניות נגד המולדת הערבית... חובה עלינו להיות נחושים ליצור את כל הנדרש לניצחון על האויב ולהשיב את זכותנו".¹⁰ מחויבות כזאת היא מקור לאי-יציבות כרוני – מצב שלא היה קיים ביחסים בין שתי מעצמות העל. 2. היציבות השלטונית של המשטרים במזרח התיכון – ועל כן גם האחריות שמאחורי האצבע הלוחצת על ההדק הגרעיני – פחותה מזו שאיפיינה את ברית-המועצות ואת ארצות-הברית.

3. בין ישראל לעיראק מעולם לא הייתה תקשורת ישירה, ולכן לא ניתן היה בעבר – וגם לא ניתן היום – לנטרל בעיות ומשברים באמצעות שיחה בין המנהיגים או באמצעות החלפת מסרים. לנטרול משבר גרעיני דרושה תקשורת בזמן אמיתי.

4. המרחקים בין בירות ערב לישראל קצרים בהרבה מאלה שבין מוסקבה לושינגטון, ולכן גם זמן התגובה קצר בהרבה.

5. גודלה הזעיר של ישראל יוצר את הרושם שהיא פגיעה הרבה יותר ממדינות ערב למכה גרעינית. יש בכך פיתוי רב להנחית "מכה ראשונה" כל עוד לא שוכנעו הערבים שיש לישראל יכולת "מכה שנייה", ושכנוע כזה יהיה קשה ליצור. לפחות בעיראק נשמעו דעות שישראל פגיעה יותר לנשק לא קונוונציונלי מאשר מדינות ערב.¹¹

אולם – כפי שננסה להראות גם בהמשך – לפחות מאז 1979 לא היו מטרותיו של צדאם מוגבלות רק להרתעה הדדית או להתגוננות.

אסטרטגיית הנשק הלא קונוונציונלי ערב הפלישה לכוויית

ב-2 באפריל 1990 איים צדאם בפגישה עם קציני צבאו, כי אם תעז ישראל שוב "להכות במפעלי מתכת כלשהם... אני נשבע באלוהים שנשרוף את מחצית ישראל, אם זו תנסה [לעשות משהו] נגד עיראק".¹² היה בדברים גם רמז עמום לחובתה של עיראק לסייע לאחיותיה הערביות, אך אי-אפשר

חיסים בערב הסעודית ערב המלחמה

משמע: עיראק תספק מטרייה לא קונוונציונלית לאותם ערבים שיבקשו זאת ממנה, דהיינו שיכירו בבכירותה ובהנהגתה.

בראיון עם ד"ר חמזה שנים רבות לאחר מכן הוא אמר לי שכבר בראשית שנות ה-70 הניחו המדענים שהנשק הגרעיני דרוש לצדאם לא על מנת להגיע למלחמה עם ישראל, החמושה בנשק גרעיני רב ובטילים, אלא על מנת להשיג הגמוניה ערבית. נראה שנאומו זה של צדאם מאשר הנחה זו. אלא שבכך לא הסתיים רגע ההתלהבות של נשיא עיראק.

מייד לאחר הנאום על "שרפת חצי ישראל" מה-2 באפריל ביצע צדאם נסיגה טקטית בשל התגובה הבינלאומית. בעקבות התערבות אמריקנית ומצרית ולאחר שצבר נקודות בבגדאד ובעולם הערבי ואולי אף יצר את אפקט ההרתעה שרצה להשיג, חזר בו צדאם והודיע כי ישתמש בנשק כימי רק בתגובה להתקפה גרעינית ישראלית על בגדאד. בשיחה שניהל עם חמישה סנאטורים פייסניים שבאו מווינגטון לבגדאד אף חשף נדבך נוסף במדיניות הלא קונוונציונלית שלו: הוא דיווח להם כי כבר יצר גרסה עיראקית של "מכונת יום הדין" ("Doom's Day Machine"):

"הוריתי למפקדים של בסיסי האוויר ושל... יחידות הטילים כי די בכך שתשמעו שישראל השליכה פצצה גרעינית על איזשהו מקום בעיראק, ואז תהיה זו חובתכם לקחת כל דבר שיכול לשאת בינארי [כימי] לישראל ולשלוח זאת אל הטריטוריה שלהם. זאת כיוון שיתכן שאהיה בבגדאד, כשאני מכנס פגישה עם המנהיגות, והפצצה הגרעינית [הישראלית] תיפול עלינו [ולא נוכל להוריד פקודת תגמול]"²¹.

בכך חזר צדאם לתפיסה הקלאסית של מאזן האימה ושל MAD והוא אף העלה שוב את דרישתו מ-1981 שארה"ב "תשאל" לעיראק מספר פצצות גרעיניות על מנת "לשמור על השלום"²². ועל מנת שההתרעה הכימית לא תישכח, המשיך צדאם לרמוז שישתמש בכל הארסנל העיראקי גם בתגובה להתקפה ישראלית קונוונציונלית.²³

בנאומו בוועידת "המועצה לשיתוף פעולה ערבי" (ACC Arab Cooperation Council) - עוד קודם לכן רמז צדאם שיוזמתו להציע מטרייה עיראקית לערבים באה כתחליף למטרייה הסובייטית הנעלמת.²⁴

הרתעה הדדית עם מדינת אויב, שלעיראקים לא היה שום ספק שהיא מעצמה גרעינית (כפי שהצהיר צדאם עצמו, למשל בנאומו לממשלתו ביוני 1981). שלא במפתיע ביטאה העיתונות העיראקית הערצה דומה.¹⁷

אך נאומו הפרובוקטיבי של צדאם יצר מצב חדש באיזור כולו: בעקבותיו זינקה הפופולריות שלו בעולם הערבי לגבהים חסרי תקדים. הוא הצטייר כגיבור לאומי ערבי, המדבר עם ישראל "בגובה העיניים"¹⁸. להערצה חדשה זו הייתה השפעה משכרת על מנהיג שזה עתה יצא ממלחמה נוראה בת שמונה שנים נגד אויב מוסלמי, ושמעמדו בארצו ובעולם הערבי היה עד אז בעייתי. הוא החליט לנצל את ההצלחה עד תום, ובמשך חודש אפריל העלה את רף המחויבות הפומבית שלו להכות בישראל "בכל מה שיש לנו" (דהיינו גם בטילים עם ראשי-נפץ כימיים ואולי ביולוגיים), אם זו תפגע בריבונות של "כל מדינה ערבית שהיא".

מאותו שלב הציב נשיא עיראק את עצמו ואת ארצו - לפחות במישור ההצהרתי - כמגיני העולם הערבי כולו על-ידי כך שפרס מעליו את "המטרייה הטילית" העיראקית הלא קונוונציונלית.¹⁹ אומנם סביר מאוד להניח שצדאם לא התכוון באמת להגן על כל העולם הערבי ממאוריטניה ועד סוריה - כפי שהתימר לעשות בנאומו - אלא רק על ירדן, שעימה היו לו קשרים אסטרטגיים מיוחדים, אך הרטוריקה הייתה בהחלט מעצמתית.

כדוגמה לסגנון הנאומים של צדאם באפריל 1990 אפשר להביא את דבריו בסעודת שבירת הצום באחד מערבי הרמדאן בהשתתפות חברי המועצה של מפקדת המהפכה (הגוף השלטוני העליון) והמטכ"ל העיראקי:

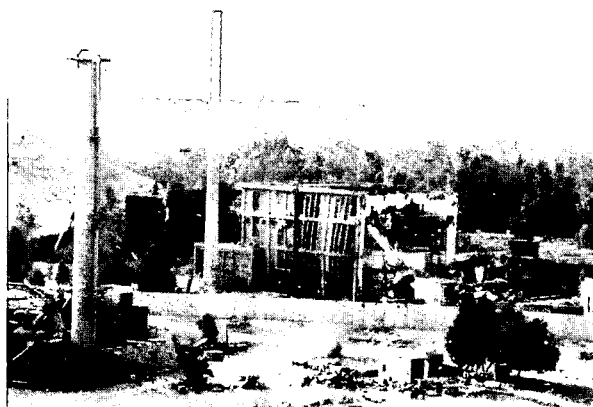
"אם משהו במקום כלשהו על כדור-הארץ - ויהא גודלו אשר יהא - ינסה לתקוף איזשהו ערבי שירצה לקבל את עזרתנו, אנו נגיב נגד התוקפן... אם נוכל, נזרוק אבנים; אם נוכל, נשגר טילים; אם נוכל, נכה בכל טילינו, פצצותינו ובכל יכולותינו... נעשה אותם חולים מאוד... העיראקים יאמרו להם (לאויבים) מתי לנשום"²⁰.

מפעל הפוספטים העיראקי באל-קאים, שעל-פי ההערכות הוסתרו בו משגרי טק"ק - לאחר הפצצתו על-ידי מפציצי B-52

בתחילת מאי 1990 עלה המנהיג העיראקי שלב נוסף ומסוכן מאוד בסולם האסטרטגיה הלא קונוונציונלית. מייד לאחר שפרסה עיראק את המטרייה הלא קונוונציונלית שלה על כל העולם הערבי בהבל פה, נפגש צדאם עם יאסר ערפאת. הפגישה התקיימה ב־19 באפריל, אך הסטנוגרמה שלה התפרסמה רק כשלושה שבועות מאוחר יותר – אולי כדי לאפשר לסנאטורים האמריקנים לחזור הביתה שבעי רצון. בפגישה דרש צדאם מערפאת לדבוק בעקרונותיו ולהימנע מוויתורים כלשהם לישראל:

"האח הנשיא [ערפאת], מעתה ואילך לא נזדקק עוד לשום ויתורים או מאמצים פוליטיים, שכן אתה ואני יודעים כי הם חסרי תועלת; הם רק מגבירים את הירות האויב... מעתה... לא שלום, לא הכרה ולא משא ומתן [שלושת הלאווים של ח'רטום]... אנו נתמוך בה [באינתיפאדה] על־ידי כוחות האוויר והטילים המיומנים שלנו על מנת להנחית מהלומה

הכור העיראקי "תמוז", שהופץ על־ידי ישראל, הופץ שוב על־ידי האמריקנים במהלך המלחמה. התמונה שלעיל צולמה על־ידי איש צוות פיקוח של האו"ם זמן קצר לאחר תום "סופת מדבר"

על האויב ולהביסו, אפילו בלי לוחמה קרקעית... לא הפחתנו את כוחנו הצבאי [לאחר הפסקת האש עם איראן], ואפילו חיזקנו אותו".²⁵

את הבטחתו של צדאם לערפאת ניתן היה לפרש כמעבר ממדיניות של הרתעת ישראל מלפעול למדיניות של אופנסיבה עיראקית לא קונוונציונלית נגד ישראל – פחות או יותר לאלתר. באותה סטנוגרמה היו גם רמזים, שניתן היה להבינם באופן מוגבל יותר: מעבר מהרתעה, רחבה ככל שתהיה (הכוללת את כל העולם הערבי), לכפייה. משמעות הדבר: הבטחה לכפות על ישראל – באמצעות איום לא קונוונציונלי – לסגת מהשטחים שכבשה ב־1967.

בתוך ימים אחדים הוציאה סוכנות הידיעות העיראקית הודעת הכחשה: הסטנוגרמה הייתה בלתי מדויקת, שכן הנשיא מעולם לא אמר דברים אלה. מישהו כנראה לחש על אוזנו של צדאם כי הרחיק לכת, וכי הוא עלול לדרדר את עיראק למלחמה הלא נכונה. ההכחשה המחישה איפוא שניתן

לתקן את שגיאותיו של הנשיא, אך האירוע כולו גם הראה באיזו קלות נסחף צדאם ונישא על גלי ההתלהבות, אפילו זו התלהבות מחושבת. מרכיב החישוב מוזכר כאן, משום שייתכן מאוד כי הרגע שבו עמד צדאם על עליית הפופולריות שלו בעולם הערבי, הוא הרגע שבו החל לחשוב באופן מעשי על כיבוש כוויית. לשם כך הוא חייב היה לשמור על התנופה שהביאה להצבתה של עיראק בראש האומה הערבית. וכיוון ששחרור פלסטין (או לפחות החזרת ישראל לגבולות ה־4 ביוני 1967) הוא בבת־העין של המדיניות הפאן־ערבית, ראה צדאם צורך להציב את עיראק בראש העולם הערבי גם בתחום הזה. ואכן מאוחר יותר, עם כיבוש כוויית, הוא קשר את כיבושה של המדינה הערבית הקטנה עם הבטחות נוספות שהדבר יסייע לשחרור פלסטין.

חשוב להדגיש שבשנים 1989-1990 ייחסו דוברים עיראקים את המאמץ הלא קונוונציונלי שלהם גם לצורך להתגונן בפני איראן, שעיימה לא הושג הסכם שלום. צדאם עצמו אף רמז לראש ממשלת טורקיה, כי אם זו לא תתחשב בצורכי המים של עיראק, הוא יפנה את עוצמתו החדשה נגד השכנה מצפון, כיוון שזו הפכה להיות חשופה בשל התפוררות נאט"ו.²⁶

האסטרטגיה הלא קונוונציונלית בזמן משבר כוויית

זמן קצר לאחר הפלישה לכוויית הזהירה עיראק, כי כיוון שמטוסים ישראליים משתתפים בהכנות הקואליציה למלחמה, תגיב עיראק, בין השאר, באמצעות תקיפת ישראל.²⁷ עם זאת לא כללו ההצהרות העיראקיות איום שבמקרה כזה תשתמש עיראק בנשק לא קונוונציונלי (כימי או ביולוגי), אלא אם כן ביטויים כגון: "מכות הרסניות" ו"אוי להם" יש לפרש כאיום בהפעלת נשק לא קונוונציונלי.²⁸ לדעתי, זו אינה הפרשנות הנכונה.

הסגנון העיראקי השתנה עם פרוץ קרבות, ובעיקר כשהחל להתברר היקף הנזק שנגרם לצבא מהפצצותיהן של בעלות־הברית ועם התקרב מועדה של המתקפה הקרקעית. כך, למשל, בראשית פברואר, אחרי כשבועיים של הפצצות, הכריז דובר עיראקי כי עיראק תשתמש בכל כלי הנשק שברשותה, כולל נשק להשמדה המונית, וכי לא תוותר על סנטימטר מאדמתה "מזאחו (שבכורדיסטן) ועד כוויית".²⁹ הפיקוד הצבאי העיראקי איים לעשות שימוש בנשק חדש וסודי שיכריע את גורל המערכה, וממש בטרם החלו גיסות הקרקע של הקואליציה לנוע, הודיע צדאם באופן דרמטי מאוד, כי הוא מבקש את סליחתם של "אנשי הצדק" בעולם על "כל פעולה" שעיראק תנקוט בקרוב.³⁰

במערב נפוצו אז ידיעות – אולי בעקבות הדלפה עיראקית מכוונת – כי צדאם הסמיך את מפקדי השדה שלו להשתמש על־פי שיפוטם בחומרי לחימה כימיים במהלך הקרבות. על־פי דיווחי ה"סאנדיי טיימס" וה"סאנדיי אקספרס" דיווח המודיעין הבריטי לקבינט כי "השאלה כבר אינה האם, אלא מתי" ישתמשו העיראקים בנשק כימי בזירה

הכווייתית. דיווחים אלה אושרו על-ידי המודיעין האמריקני.³¹

גם בשטח עצמו היו אינדיקציות לכך שהעיראקים מכינים "קבלת פנים כימית" לכוחות היבשה של בעלות הברית ואולי אף מתכוונים לשגר טילים בעלי ראשי-נפץ כימיים לעבר ישראל.

כיום ברור שהייתה זאת דיסאינפורמציה עיראקית, שנועדה להרתיע את בעלות הברית מלהתחיל בשלב הקרקעי. אילו הצליחה ההרתעה, הייתה עיראק שולטת בכוויית עד היום, ועל איומים – בדרך-כלל – אין

נענשים. גם ייתכן שהעיראקים ציפו לראות מה תהיה תגובת המערב על איומיהם. כיוון שהתגובה הייתה משכנעת למדי,³² הגיע צדאם למסקנה שכל עוד אין בגדאד עצמה בסכנה, לא ישתלם לו להפעיל נשק כימי וביולוגי: שימוש כזה לא רק שהיה מביא להשמדת הצבא העיראקי (לא הייתה ודאות שארה"ב תימנע משימוש בנשק גרעיני טקטי), אלא גם סביר מאוד להניח שהיה מחייב את בעלות הברית לכבוש את

בגדאד עצמה.³³ צדאם יכול היה להעריך שזו תהיה התגובה האמריקנית, ולכן כל עוד היה סיכוי טוב לכך שהאופנסיבה של בעלות הברית תסתיים רק בשחרור כוויית, לא הכול היה אבוד, ועל כן לא היה גם טעם להשתמש ב"נשק יום הדין" – כימי או ביולוגי.

פקודת השיגור, משמעותה ומבצעה

בשיחות עם שלושה מפקחים – מהבכירים ביותר – של סוכנות האו"ם לפירוק הנשק בעיראק נאמרו לי דברים

זהים לגבי המידע שקיבלו על מדיניות השימוש בחל"כ שנקטה עיראק בזמן המלחמה. בשיחות עם גנרלים עיראקים נאמר להם על-ידי יותר מאדם אחד כי בזמן מלחמת המפרץ נהג צדאם בדיוק באופן שתיאר בשיחתו עם הסנאטורים האמריקנים באפריל 1990. הוא פקד על קציני הטילים שלו כי במקרה שינותק הקשר עימו (הם ישבו במדבר במרחק של

"אנו נתמוך בה [באינתיפאדה] על ידי כוחות האוויר והטילים המיומנים שלנו על מנת להנחית מהלומה על האויב ולהביסו, אפילו בלי לוחמה קרקעית... לא הפחתנו את כוחנו הצבאי [לאחר הפסקת האש עם איראן], ואפילו חיזקנו אותו"

כל עוד היה סיכוי טוב לכך שהאופנסיבה של בעלות הברית תסתיים רק בשחרור כוויית, לא הכול היה אבוד מבחינתו של צדאם חוסיין, ועל כן לא היה גם טעם להשתמש ב"נשק יום הדין" – כימי או ביולוגי

מאות קילומטרים מבגדאד), והם ישוכנעו שהסיבה לכך היא התקפה גרעינית על בגדאד, עליהם לשגר טילים כימיים וביולוגיים לעבר ישראל.

עד כאן הפקודה כמעט מובנת מאליה, שכן מדובר בתגובה, לא ביוזמה. וכיוון שהזהיר את ארה"ב מראש באפריל 1990 מפני תגובה כזאת, ייתכן שצדאם האמין כי די באזהרה ההיא, שכן הייתה זו הרתעה גלויה, קלאסית.

אך צדאם מסר למפקדי הטילים שלו פקודה מקדימה נוספת: גם אם יתברר להם שבגדאד מוקפת על-ידי צבאות האויב, והקשר עימו ינותק,

עליהם לשגר לעבר ישראל טילים כימיים וביולוגיים. פקודה זו בעייתית הרבה יותר. לאחר כל ההתראות שקיבלו מהאמריקנים ומהישראלים לא יכול היה להישאר ספק אצל האסטרטגים העיראקים כי על התקפה לא קונוונציונלית כזאת סביר מאוד שישאל תשיב במתקפה לא קונוונציונלית, אולי גם גרעינית. צדאם חייב היה להבין שבתגובה על "שרפת מחצית ישראל" "תשרוף" ישראל לפחות את בגדאד, ואולי

גם את עיר ילדותו תכרית ואת כפר הולדתו עוג'ה או תמיט עליהם אסון תנ"כי שממדי דומים.

בלי כל קשר לתכנון הישראלי המעשי, שעליו אין לכותב מאמר זה שום מידע, חייב היה נשיא עיראק לקחת בחשבון את התגובה הקשה ביותר מצד מדינה, שהוא האמין כי יש לה נשק גרעיני רב, ואין לי כל ספק שהוא אכן לקח זאת בחשבון.

מהי משמעות הדבר? נראה כי המסקנה ברורה למדי: צדאם היה מוכן להסתכן בהשמדת בגדאד ותכרית על רוב

תושביה, ובלבד שבגדאד לא תיפול לידי בעלות הברית. במילים אחרות: תפיסתו הייתה שאם עליו לאבד את בגדאד ואת השלטון בעיראק, מוטב שבגדאד תושמד על רוב אוכלוסייתה.

תפיסה זו של "אחריי המבול" אינה זרה לנשיא עיראק. משיחות עם חברים ותיקים במפלגת הבעת' העיראקית,

המסכה והחדר האטום

הפתרון שנמצא לכלל האוכלוסייה האזרחית במדינת ישראל היה מקורי וייחודי

שעזבו את ארצם בשלהי שנות ה-70 ובשנות ה-80, עולה כי עוד כשהיה סגן נשיא (1968-1979) הפיץ צדאם את השמועה (הידיעה?) כי עיראק תוחרב, אם המפלגה תאבד שוב את השלטון (ב-1963 תפסה המפלגה את השלטון וכעבור 9 חודשים איבדה אותו).

שאלה חשובה אחרת היא האם סביר להניח שקציני הטילים, המרוחקים מאות קילומטרים מבגדאד ומצדאם, היו ממלאים פקודה מטורפת שכזאת, שהרי היה עליהם לקחת בחשבון שפירושו הדבר יכול להיות חורבן של חלק גדול מעיראק – אולי אף של כל עריה הגדולות. התשובה לכך אינה קלה, ואולי אינה אפשרית כלל. כל שניתן לומר הוא שצדאם נקט אמצעים כדי לוודא שהסיכוי שפקודתו תוצא לפועל יהיה הגבוה ביותר.

כוח הטילים הקונוונציונליים – על טיליו ומשגריו – היה מצוי תחת פיקודו של המטכ"ל. מדובר ביחידה 224, שכללה את המשגרים הסובייטיים הניידים ואת טיליהם, וביחידה 223, שכללה את המשגרים מתוצרת עיראק, שלרוב לא היו ניידים. מפקד כוח זה, גנרל אל-איובי, היה קצין מקצועי.

אך ראשי הנפץ המיוחדים – הכימיים והביולוגיים – וכן משגרים אחדים היו באחריותו של "הביטחון המיוחד" (אל-אמן אל-ח'אץ). כוח זה הוקם באמצע שנות ה-80 על-ידי גנרל חוסיין כאמל (שערך למערב ב-1995, חזר וחוסל). זו הייתה (ונשארה) היחידה המפחידה ביותר במערך הביטחון העיראקי, והיא גם זו שהייתה (ונשארה) היחידה העיקרית האחראית לביטחונו האישי של הנשיא. סצינה שבה נכחו מפקחי אונסק"ו, ושתוארה באוזניי, מלמדת שסמכותו של סגן ב"ביטחון המיוחד" עולה על זו של אלוף בצבא הסדיר, והוא מסוגל לשלח צמרמורת של פחד בגבו של האלוף.

בשנות ה-90 הוטל על "הביטחון המיוחד" גם להסתיר את כלי הנשק הלא קונוונציונליים מעיניהם של מפקחי אונסק"ו. רוב החיילים והקצינים בכוח זה הם מבני שבטו של צדאם חוסיין, אלבו נאצר. הצד השני של מטבע הסמכות העצומה המופקדת בידיהם הוא חובתם בציות עיוור למנהיג. עונשים קשים – ממאסר ועינויים ועד הוצאה להורג – מוטלים לא רק על אי-ציות, אלא גם על כישלון בשל רשלנות. האם היו אנשים כאלה מתעלמים מפקודות הנשיא? ייתכן, אך סביר יותר להניח שאילו חשבו כי הנשיא עדיין בחיים, וכי יש לו סיכוי לשרוד בשלטון, כי אז היו לוחצים על הכפתור. זאת משום שהם עשויים לשרוד לאחר מתקפה גרעינית ישראלית, אך ימותו בוודאות אם יסרבו פקודה. צריך לזכור כי בעבר נערכו תרגילים של פינוי חלקים מבגדאד כהתגוננות בפני התקפות לא קונוונציונליות,³⁴ והקצינים ב"ביטחון המיוחד" יכלו להניח שהנשיא עצמו התפנה בזמן או שהוא ספון בבונקר האטומי שלו, ולאחר המבול ייצא משם ויכריז על ניצחון.

כאמור, סירוב פקודה במקרה כזה פירושו הוצאה להורג של החייל או של הקצין, ובסבירות גבוהה גם פעולות נקמה נגד בני המשפחה. מה שיכול היה להקל מאוד על מילוי הפקודה הוא מתן מחסה למשפחות החיילים והקצינים של

"הביטחון המיוחד" במערכת המקלטים הנרחבת של המשטר.

סיכום

אין סיבה לדחות את מסקנתם של מדעני הגרעין של צדאם משנות ה-70, ולפיה מטרתו לא הייתה להגיע לעימות גרעיני עם ישראל כשהפוך לבעלים המאושרים של מחסן נשק גרעיני. מטרתו הייתה, כפי שהוכיחה הפרקטיקה הפוליטית שלו ב-1990, להשתמש בסטטוס המעצמתי שירכוש כדי להציב את עצמו ככוח ההגמוני בעולם הערבי. סטטוס כזה היה מאפשר לו לערוך תיקוני גבול "הכרחיים", כגון סיפוח כוויית, ללא מחאה ערבית, ולהפוך למעצמה האזורית במפרץ. מעמד כזה גם היה מבטיח לו גם הכנסות עתק, שכן הוא היה מכתוב את מחירי הנפט של אופ"ק.³⁵ עם זאת, כדי להגיע לסטטוס הגמוני לא היה מנוס מיצירת מאזן אימה עם ישראל, וצדאם הבין זאת היטב.

נשיא עיראק שגה שגיאה חמורה בכך שהקדים את המאוחר. בה בשעה שהאיום על ישראל לא גרם לו לנזק כלשהו ואף העלה את קרנו מבית ומחוץ, הרי כיבוש כוויית חיסל את סיכויו להפוך לכוח גרעיני. לדעת ד"ר חמזה נדרשו לעיראק בקיץ 1990 בין 6 ל-12 חודשים לייצור מתקן גרעיני ראשון. צדאם היה משרת טוב יותר את שאיפותיו, אילו היה דוחה את כיבוש כוויית לפחות עד להשלמתו של המתקן הגרעיני הראשון.

התנהגותו של צדאם עד אמצע אפריל 1990 תאמה את התפיסה הקלאסית של מאזן האימה, אף שעדיין לא היה ברשותו נשק גרעיני. למעשה – לפחות כפי שהבין זאת הצד העיראקי – מאזן האימה שיצר צדאם גם מנע מישראל כל פעולה קונוונציונלית נגד עיראק.

יחד עם זאת ירי הטילים הקונוונציונליים לעבר ישראל הוכיח שהעיראקים האמינו כי עיקרון זה אינו פועל בכיוון ההפוך, דהיינו: התקפה עיראקית קונוונציונלית על ישראל לא תביא לתגובה ישראלית גרעינית או דומה לה. מאמצע אפריל 1990 חרג צדאם מתפיסת מאזן האימה

נשק גרעיני. יש איפוא סיבות רבות וחשובות המניעות את צדאם להשיג את הפצצה. מה שמחזק מאוד את המסקנה שצדאם נחוש להשיג מאגר של כלי נשק גרעיניים בכל מחיר הוא העובדה שסירב לפתוח בפני צוות המפקחים של אונסק"ו את כל מחסניו הסודיים ואת כל ארכיוני המסמכים שלו. סירוב זה עלה לו בין 1991 ל-1997 בכ-100 מיליארד דולר – הכנסות הנפט שיכול היה לשלשל לכיסו. מאז 1997 אומנם מוכרת עיראק נפט ככל יכולתה, אך ההכנסות (מלבד

הפגנת תמיכה בצדאם חוסיין

הבטחתו הפומבית של צדאם חוסיין לכל הערבים להשתמש בכל כלי הנשק שברשותו נגד ישראל, אם זו תפלוש אליהן – מעידה על כך שהאיש מסוכן לעצמו ולעמו, אך גם לישראל

כמיליארד דולר כספי הברחות נפט בשנה) עוברות לקופה של האו"ם בניו-יורק, ואין צדאם חופשי להשתמש בהן כרצונו.

מבחינתה של ישראל עצם הבעלות של מנהיג כצדאם חוסיין על נשק גרעיני יש בה סכנה גדולה: ישראל היא "ילד המלקות" הקבוע שלו. כפי שניסיתי להראות, חלק חשוב ממניעיו לייצר נשק כזה אינם הגנתיים. הנשק נועד, במידה רבה מאוד, לצורך שינוי הסטטוס קוו במפרץ ובמזרח התיכון ולהפיכתה של עיראק – כשצדאם בראשה – לכוח ההגמוני בעולם הערבי. כל הפרקטיקה הפוליטית של צדאם מעידה על מידה רבה של הרפתקנות. נטילת הסיכונים שלו, הגם שיש בה אלמנט של חישוב, היא מעבר לכל מה שמוכר באיזור ומעל למה שאפשר להשלים עימו. הפלישה לאיראן כשנה לאחר שהושגה עימה הפסקת אש, ההחלטה שלא לסגת מכוויית אף שעמד מולו צבא מערבי בן כחצי מיליון חיילים וההוראות המקדימות לקציני הטילים שלו – כל אלה מעידים על מערכת השיקולים שמנחה אותו בעת קבלת החלטות. ולמרות כל זאת הרי שצדאם נמנע מלהשתמש בחל"כ

בכך שאיים לתקוף את ישראל גם בלי התגרות מצידה. בכך המחיש את העובדה שמחויבות אידיאולוגית ואווירה ציבורית, הרואה בעין יפה את השמדתה הפיזית של מדינת האויב, בצירוף משטר בקשיים ומנהיג בלתי זהיר – כל אלה יחד מעמידים בסימן שאלה את האפקטיביות של מאזן האימה.

הפקודות המקדימות שהעביר צדאם למפקדי סוללות הטילים שלו חרגו גם הן מהתפיסה המקובלת של מאזן האימה. תנאי יסוד למאזן כזה הוא הודעה מראש של שני הצדדים מה תהיה תגובתם בסיטואציות שונות. צדאם ידע זאת היטב (שהרי פעל כך בפגישתו עם הסנאטורים באפריל 1990), אך נמנע מלהודיע לבעלות הברית על הפקודה לשגר טילים כימיים וביולוגיים לעבר ישראל, אם בגדאד תהיה תחת מצור, ומפקדי הטילים יאבדו את הקשר עימו.

פקודה אחרונה זו גם מעידה על כך שהנשיק הלא קונוונציונלי נדרש לצדאם, בין השאר, גם על מנת למנוע את כיבוש בגדאד ואת הפלת משטרו. מבחינתו עדיפה הייתה בגדאד הרוסה על פני בגדאד כבושה. אפשר גם (אף שזוהי השערה שאין אפשרות לבססה) שהעריך כי לאחר שבגדאד תיחרב, ייכנס העולם להלם, המלחמה תופסק מייד, ואז יוכלו הוא ואנשיו לצאת מהמקלטים ולהכריז על ניצחון.

גישה כזאת היא בלתי סבירה לחלוטין, אם מטרת האויב המכתר איננה השמדת העיר על תושביה, אלא כיבושה בלבד והחלפת השלטון. אפשר לשער שתושבי בגדאד היו מעדיפים להיכבש על ידי בעלות הברית, אם האלטרנטיבה היא חיסולם וחיסול העיר, ובלבד שלא תיפול לידי האויב. אך לצדאם היו תוכניות אחרות.

כך או כך, כל עוד יש לצדאם טילים בעלי ראשי-נפץ ביולוגיים, הרי על מי שמתכנן את כיבוש בגדאד לקחת בחשבון את "מכונת יום הדין" שלו.

הדבר נוגע לכל אויבי משטר הבעת' ולכל אויביו של צדאם חוסיין, ובהם איראן וארצות-הברית, אך גם לאויביו הפנימיים. כל מורד בדרום השיעי המסכן את המשטר חייב לקחת בחשבון שהמשטר ישתמש נגדו בנשק כימי.³⁶ השימוש בנשק ביולוגי דוגמת אנטרקס סביר פחות, שכן הוא משמיד אדם ובהמה ומונע כל שימוש בשטח המוכה למשך שנים רבות מאוד – מה שישלול מהמשטר שימוש באיזור חקלאי עשיר וקשר למפרץ הפרסי, החשוב לו כל כך. אפילו

בשדות הנפט העשירים של איזור בצרה (בעיקר רומיילה וזובייר) יהיה זה מסוכן להשתמש בנשק ביולוגי. אולם כשיעמוד לרשות המשטר נשק גרעיני טקטי, הוא לא יהסס להשתמש בו נגד ריכוזי המורדים: השימוש בנשק כימי ב-1988 בחבלג'ה נגד עיר פרזות כורדית הוכיח זאת.

העובדה שאיראן מתחילה גם היא לעלות על המסלול הגרעיני מהווה דחף נוסף לצדאם לקדם את תוכניותיו לייצור

כל עוד יש לצדאם טילים בעלי ראשי נפץ ביולוגיים, הרי על מי שמתכנן את כיבוש בגדאד לקחת בחשבון את "מכונת יום הדין" שלו

17. ראו, למשל, את כתב העת של משרד ההגנה: **חראס אל-טון**, 8 באפריל, 1990 וכן את **את'זורה**, 4 באפריל 1990
18. ראו, למשל, **Middle East Economic Digest** מה'13 באפריל 1990, עמ' 2 ר'8 וכן ראינות עם דיפלומטים מערביים בדמשק, בקהיר ובעמאן, ששהו אז בבירות ערב. ששהו אז בבירות הערבית
19. ראו את נאום של מפקד חיל האוויר העיראקי, אלוף מזאחם צעב חסן, **רדיו מונטה קארלו**, 22 באפריל 1990, לפי **FBIS-NES** מה'19 ביוני 1990, עמ' 21; נאום צדאם ב-28 במאי 1990 בפסגת בגדאד, לפי **FBIS-NES** מה'29 במאי 1990, עמ' 5; ראיין של צדאם **בוול סטריט ג'ורנל** ב'28 ביוני 1990; והמעניין ביותר: דברי צדאם בוועידה האסלאמית בבגדאד, **רדיו בגדאד**, 28 ביוני 1990, לפי **FBIS-NES** מה'19 ביוני 1990, עמ' 21
20. **עינא**, 17 באפריל 1990, כפי שמצוטטת ב'**FBIS-NES** מה'18 באפריל 1990, עמ' 15-14
21. **את'זורה**, 17 באפריל 1990, עמ' 3
22. בראיון עם דיאן סוירס בבגדאד, שידור של **ABC**, וכן ציטוט של הראיון עליוזי **עינא** ב'30 ביוני 1990, כפי שהוא מובא ב-**FBIS-NES** מה'2 ביולי 1990, עמ' 9
23. למשל בהצהרה למועצה של מפקדת המהפכה באחד מערבי הרמדאן **עינא**, 18 באפריל 1990
24. **עינא**, 24 בפברואר 1990; **הטלוויזיה הידנית**, 24 בפברואר 1990 – כפי שהדברים מצוטטים ב-**FBIS-NES** מה'27 בפברואר 1990, עמ' 2
25. **אלמחרר** (עיתון שנתמך כספית על-ידי עיראק והיוצא בפריז), 8 במאי 1990. ההדגשות שלי, א"ב
26. ראש הממשלה לידרים אקבולוט לרשת הטלוויזיה של אנקרה **TRT**, 20 בדצמבר 1990, כפי שמצוטט ב'**DR - Western Europe - FBIS** ב'21 בדצמבר 1990. ראו גם: **סוכנות הידיעות של אנטליה**, 19 בינואר 1990, כפי שמופיע ב-**FBIS-DR - WEU** ב'22 בינואר 1990. כמו כן ראו את סוכנות הידיעות **רויטרס** מה'19 בינואר 1991
27. שידורי רדיו בגדאד, שציטטו את הודעת הפיקוד העיליון העיראקי מה'8 באוגוסט 1990. דיווח על כך מופיע, בין היתר, בעיתון **הארץ** מה'9 באוגוסט 1990
28. **אל-ג'מهورية**, 16 בינואר 1991
29. **הארץ**, 3 בפברואר 1991, המצטט את סוכנויות הידיעות, המצטטות את **אלקאדסיה**
30. "הודעה מספר 25" של הפיקוד הכללי העיראקי מה'28 בינואר 1991, המובאת בעיתון **הארץ** ב'22 בפברואר 1991
31. ראו דיווחים בעיתון **הארץ** מה'3 בפברואר 1991, המצטטים את העיתונים הבריטיים מהיום שלפני כן. כמו כן ראו את **הארץ** מה'6 בפברואר 1991, שבו מובא דיווח מהווינטונטון **טיימס**, ולפיו פקיד בממשל של הנשיא בוש קבע כי השימוש בנשק כימי ממשש ובא.
32. ראו את הכרזתו של שר ההגנה האמריקני, דיק צ'ייני, **הארץ**, 3 בפברואר 1991 על תגובת ישראל במקרה כזה ואת הודעתו של סגן הנשיא דן קוויל, **הארץ**, 4 ו'5 בפברואר 1991. כמו כן ראו **הארץ** מה'12 בפברואר 1991. גם הרמטכ"ל הישראלי באותה עת, דן שומרון, הסלים את ההרתעה באומרו שיראל לא תהיה הראשונה "להשתמש" (להבדיל מ"להכניס") בנשק גרעיני. ההכרזה לא הייתה טעות, אלא מכוונת מראש ומחושבת. (ראיון עם הקצין הבכיר, שם)
33. ראיון עם פקיד אמריקני בכיר מאוד בדרג מקבלי החלטות בווינטונטון בעת המלחמה. הראיון נערך בווינטונטון בדצמבר 1993. הפקיד העניק את הראיון בתנאי שזהותו לא תיחשף.
34. ראו, למשל, **את'זורה** מה'5 במארס 1988. ראו גם התייחסות לסימפוזיון שנערך בבגדאד על התגוננות בפני קרינה גרעינית, **את'זורה**, 16 ביוני 1987
35. עוד לפני שהפך למעצמה גרעינית, ארבעה ימים לאחר כיבוש כוויית, הציע צדאם בשיחה עם ג'ו וילסון, הממונה על ענייני השגרירות האמריקנית בבגדאד, כי עיראק תעשה סדר במפרץ ותכתוב מחיר נפט בשיוור של 25 דולר לחבית על מנת לספק את צרכיה של ארה"ב ולמונעו מתקפה אמריקנית נגד עיראק. ראו: Meeting Between President Saddam Hussein and the American Charge' d'Affairs Wilson on 6th August 1990 (*Washington D.C., Iraq's Embassy, September 1990*)
36. ראו תיאור מפחיד למדי של ההלם שאחז בתושבי כרבלא בדרום עיראק, כשהמטטר הקיף את העיר ביחידות שחיליהן לבשו בגדי מגן לבנים נגד חל"כ: כולם הסתגרו בבתיהם, נעלו את הדלתות והגיפו את החלונות באימה. תיאור זה של הכתב הבריטי פטריק קוקבורן מובא בידיעה של סוכנות הידיעות המזרח תיכונית (קהיר) מה'8 באפריל 1999 באתר האינטרנט menainfo.listbot.com

במלחמה נגד אויב שיכול היה להשיב לו באותו מטבע ואף במכות קשות יותר. יהיו בוודאי מי שייסיקו מכך כי הוא מבין איפוא היטב את משמעותה של ההרתעה הגרעינית, ולכן אין הוא מסוכן לישראל כל עוד הוא סבור שהיא מעצמה גרעינית, ושיש לה יכולת להנחית "מכה שנייה".

מסקנה זו היא לדעתי מוטעית. הבטחתו הפומבית לערפאת – גם אם נסוג ממנה כעבור ימים אחדים – והבטחתו הפומבית לכל הערבים להשתמש בכל כלי הנשק שברשותו נגד ישראל אם זו תפלוש אליהן – הבטחה שממנה לא נסוג, אם כי גם לא קיים אותה – מעידות על כך שהאיש מסוכן לעצמו ולעמו, אך גם לישראל. כל עוד אין ברשותו נשק גרעיני, סכנתו מוגבלת, אך אם ימשיך במדיניות נפנוף החרבות – ואני סבור שימשיך גם כשיהיה מעצמה גרעינית – יכניס את כל המזרח התיכון לעיין של חוסר יציבות כרוני – מצב העלול להידרדר במהירות ולצאת מכלל שליטה.

הערות

1. Khidhir Hamza, "Inside Saddam's Secret Nuclear Program", **The Bulletin of the Atomic Scientist**, September-October 1998, pp. 26-28
ראיון אישי עם ד"ר חזמה בווינטונטון ב'26 בפברואר 1999. עיראק חתמה על האמנה לאי הפצתו של נשק גרעיני (NPT) ב'1968 ואישרה אותה ב'1969, כך שפורמלית היא לא הייתה מנועה מלזכות בסיוע מהסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית.
2. מדובר בהשתתפותם של שני מדעני גרעין עיראקים ממוסד אל-קקאע (של משרד ההגנה) בכנס שדן במנגנוני פיצוץ גרעיני. הכנס נערך בחסותם של משרד המחקר של הצי האמריקני, של מעבדות החימוש של חיל האוויר האמריקני ושל גורמים נוספים, 28.8-1.9.1989. **The 9th International Symposium on Detonation**, Portland, Oregon, pp. 393-395
3. ראו במיוחד **את'זורה**, 7-1 בדצמבר 1971
4. ראיון עם ד"ר ח'דיר, ווינטונטון, 26 בפברואר 1999
5. הרצאה לאנשי מודיעין אמריקניים בווינטונטון שנתן עיראקי בכיר מאוד לאחר עריכתו, ב'31993. השם והתאריך שמורים אצל המחבר.
6. חוסיין שהרסטאני בראיון **אלמג'לה** (לונדון, 1996-3.2-28). הראיון תורגם לאנגלית ב'**FBIS-NES** מה'1 בפברואר 1996, עמ' 24-22
7. חזמה, הבלוטין של מדען האטום, שם, עמוד 28
8. חזמה, שם, עמוד 29 וראיון איתו.
9. נאום צדאם ב'23 ביוני 1981 בקבינט, כפי שתורגם ב'**FBIS-NES** מה'24 ביוני 1981, עמ' E7-EI. המקור: שידורי **קול בגדאד** מה'23 ביוני בשעה 21:00
10. סוכנות הידיעות העיראקית, 25 באוקטובר 1979, כפי שתורגם ב'**FBIS-NES** ב'26 באוקטובר 1979, עמ' E-I
11. ראו, למשל, את ניתוחו של נגדל מנדיר עבד א'רחמאן אבראהים, **אלקאדסיה**, 14 באפריל 1990; ד"ר צבאח אולאמי, **חראס אלזוטן**, 13 במאי 1990
12. הטלוויזיה והרדיו של עיראק, 2 באפריל 1990, כפי שתורגמו ב'**FBIS-NES** מה'3 באפריל 1990, עמ' 32-36, וכן הצהרות נוספות של צדאם, שבהן רמז שיכבד בישראל בנשק כימי גם בתגובה על התקפה קונונציונלית נגד עיראק, למשל בשיחה עם מובארק. **עינא** (Iraqi News Agency - INA), 10 באפריל 1990, עמ' 8-9
13. ראו את דברי טארק עזיז בראיון לכתב-העת **The New-Yorker** ב'24 ביוני 1991, עמ' 65
14. UN Security Council, **Note by the Secretary**, N.Y., 25 July 1991, pp. 7-8
15. ראיון עם קצין ישראלי בכיר מאוד, שהיה שותף מרכזי בדיונים הביטחוניים בשנים 1990-1991 ושהעדיף להישאר בעילום שם, הרצליה, 29 באוגוסט 1997
16. ופיק סאמראאי מרואיין על-ידי פטריק קוקבורן בעיתון הלונדוני **אינדפנדנט** ב'13 במארס 1998